

ДОСВІД СОЦІАЛЬНО-НАУКОВОГО ЛІДЕРСТВА ТХОРЖЕВСЬКОГО РОБЕРТА ЙОСИПОВИЧА ЯК МЕХАНІЗМ ВЗАЄМОДІЇ СУСПІЛЬСТВА ТА ОСОБИСТОСТІ

Предмет розгляду – досвід соціально-наукового лідерства доктора історичних наук Тхоржевського Роберта Йосиповича. Позначені особливі риси характеру дослідника, які сприяли становленню його як соціально-наукового лідера у області нумізматики і боністики. Наведені приклади поглядів вчених на соціальне лідерство. Розглянута діяльність науковця в площині функціонально-технократичного лідерства.

Ключові слова: Роберт Тхоржевський, нумізматики, боністика, соціально-наукове лідерство.

Предмет рассмотрения – опыт социально-научного лидерства доктора исторических наук Тхоржевского Роберта Иосифовича. Обозначены особенные черты характера исследователя, которые способствовали становлению его как социально-научного лидера в области нумизматики и бонистики. Приведены примеры взглядов ученых на социальное лидерство. Рассмотрена деятельность историка в плоскости функционально-технократического лидерства.

Ключевые слова: Роберт Тхоржевский, нумизматики, бонистика, социально-научное лидерство.

In this article the subject of developing is the experience of social-scientists leadership of doctor of historical scientists Tkhorzhevsky Robert Iosifovich. Special features of scientist's character that contributed his becoming as social-scientists leadership in area of numismatics and bonistics are viewed. Author also gives the examples of scientists' views of about social leadership. Scientist's activity in area of functional-technocratic leadership is viewed.

Key words: Robert Tkhorzhevsky, numismatics, bonistics, social-scientists leadership.

Особистість є предметом вивчення багатьох наук: соціології, психології, філософії, політології, мистецтвознавства, етики тощо. Кожна з них дивиться на предмет дослідження зі своїх наукових позицій. Так, мистецтвознавство розглядає особистість як суб'єкт творчості, етика – як індивід, який здатний пізнавати, змінювати себе та оточення. Психологія вивчає комплекс психічних властивостей особистості. Соціологія ж прагне виявити в особистості соціально-типове, з'ясувати її розвиток із розвитком соціальних груп та спільнот. Представити духовний та життєвий шлях особистості через призму життя суспільства.

Кожний історичний час витрачає чимало зусиль на засвоєння соціального досвіду унікальної особистості. Він акумулює різноманітні засоби, механізми навчання та виховання, які потім можуть стати значущими регуляторами для підтримки соціальних стандартів суспільної життєдіяльності.

Такою знаковою особистістю, життєвий досвід якої вплинув би на формування соціально значущих психофізіологічних властивостей людей творчої праці, є, на наш погляд, Тхоржевський Роберт Йосипович.

На нашу думку, його суспільна практика не набула достойної соціальної значимості із-за неналежного рівня інформованості суспільства про його науковий доробок. Тому не відбулося достойного рівня осмислення особистого наукового багажу дослідника та його практичного застосування. Отже, метою нашої статті стало висвітлення етапів діалектичної взаємодії доктора історичних наук Тхоржевського Роберта Йосиповича, визначного українського фахівця з боністики та нумізматики, із соціальним середовищем.

Феномен соціально-наукового лідерства зустрічається на будь-якому рівні організації суспільства, воно існує скрізь, де є колективна діяльність та організація. Інтерес до цього процесу є актуальним для сьогоденної науки.

У своїй статті ми трактуємо соціально-наукове лідерство як наявність не тільки професійних здібностей, а й, насамперед, морально-особистісних, інтелектуальних та етичних якостей. Хочемо застерегти від тих негативних наслідків, коли при використанні маніпулятивної технології впливу на свідомість суспільства до соціально-наукового лідерства просуваються науковці-популісти, а не

науковці-професіонали. Отже, актуальність нашого дослідження визнана й існуванням моральної проблеми у співвідношенні між дійсним та реальним соціально-науковим лідерством.

Стаття написана на підставі матеріалів особистої справи науковця, яка зберігається в архівосховищі Миколаївського національного університету імені В. Сухомлинського, усних спогадів колег по Миколаївському періоду діяльності та фрагментарних Інтернет заміток.

Як складний життєвий шлях, так і етапи наукової діяльності Роберта Йосиповича потребують ще детального вивчення та аналізу. Дана стаття, це тільки штрихи до соціального портрету, який ще довго й наполегливо потрібно відтворювати.

У соціальному середовищі розрізняють соціально-наукових лідерів трьох рівнів: лідерів малої групи, лідери суспільних рухів, організацій, партій; політичних лідерів. Природа соціально-наукового лідерства достатньо складна та не піддається однозначній інтерпретації. Тому, останнім часом широкого визнання набувають концепції, що характеризуються комплексним підходом до аналізу лідерства. Говорячи про соціально-наукове лідерство Роберта Йосиповича, ми акцентували увагу на психологічно-інтегративні концепції (З. Фрейд, Е. Фромма, Т. Адорно), в яких головуєть суб'єктивні чинники лідерства. Ця теорія лідерства враховує походження, процес соціалізації, способи досягнення мети; завдання, які повинні виконуватися; систему взаємовідносин між лідером та послідовниками; конкретні умови та обставини лідерства; досягнуті наукові результати [1, с.56].

Народився Роберт Йосипович 25 травня 1929 р. у місті Вінниця Вінницької області, УРСР. Його батько, Альберт-Йосип Ігнатович – кадровий військовий, мав давні польсько-угорські коріння, страчений у 1937 р. як «ворог народу». Мати – Волянська Віра Степанівна, жінка тонкого розуму та почуттів, добре освічена і толерантна належала до роду російських інтелігентів. Власне вона сформувала подальший професійний напрям діяльності науковця. Зуміла привити смак до літератури та історії, розвинути навички філософського сприйняття подій, фактів та аргументів. Вчила не слідувати за натовпом, не боятися бути відмінним від інших, ніколи не плентатися у хвості. Ці настанови стали головним життєвим кредо історика.

Після завершення загальноосвітньої школи з певним багажем особистих уявлень про життя, світ та своє місце в ньому, вчений у 1947 р. вступив на історичний факультет Чернівецького державного університету, який закінчив у 1952 р.

Паралельно з навчанням зацікавився нумізматику. З особливою завзятістю, настирливістю та наполегливістю дошукується до витоків та першопричин виникнення грошей у житті суспільства.

Педагогічну діяльність розпочав вчителем історії в загальноосвітній школі села Каменки Глубокського району Чернівецької області [2, с. 1].

Із метою формування соціально ціннісних орієнтацій молодіжного життя згрупував навколо себе учнівське об'єднання, яке займалось вивченням елементів соціальної та культурної спадщини. Під час

гурткових занять націлював молодь на самовдосконалення та самореалізацію. Так як уважав, що самореалізація є однією із умов людського щастя, яка залежить від духовного потенціалу особистості. Найважливішим засобом самореалізації, стверджував вчений, є спілкування з людьми. Адже, спілкування сприяє моральному й інтелектуальному розвитку та заохочує до засвоєння ціннісних орієнтирів, набутих іншими людьми. Однак, спілкування повинне бути кількісного звужене, не визначена кількість контактів приводить до поверхового спілкування та не може бути умовою позитивного, продуктивного спілкування.

Незважаючи на віддаленість від наукового життя, глибоко цікавиться питаннями боністики, ретельно вивчає поодинокі джерелознавчі праці А. Брайлового, В. Кацитадзе, А. Кобякова, Ф. Чучина. Згодом, приступив до написання бібліографічного покажчика, який би акумулював наукові дослідження паперових грошових знаків та бон як скарбницю фактів історичного минулого України.

Однак, периферійність сільського життя звужувала науково-дослідницькі можливості, тому в 1955 р. вчений переїздить до м. Чернівців.

Викладацька праця в загальноосвітніх школах, активна наукова діяльність, не завадили йому зайнятися краєзнавством. Згуртувавши навколо себе здібних та цілеспрямованих однодумців, створив один із перших історико-краєзнавчих музеїв на Буковині (при ЗОШ № 12), зібрав цінні документи та архівні матеріали з революційного минулого міста та області. На IV Республіканському з'їзді краєзнавців у Києві дослідницькі розробки Роберта Йосиповича відзначені грамотами Міністерства освіти УРСР та ЦК ВЛКСМ [2, с. 2].

Із 1956 до 1958 р. навчається у вечірньому університеті марксизму-ленізму при Чернівецькому міськкомі КП України. Паралельно працює позаштатним методистом інституту удосконалення викладачів та збирає матеріали з вітчизняної боністики для написання методичного посібника.

Високоосвічений, щирий, доброзичливий, енергійний Тхоржевській, немов магнітом притягував до себе шкільну молодь та колег по роботі. В нього були напрацьовані свої принципи міжособистісного спілкування, які базувалися на взаємоповазі, взаємодопомозі, терпимості. Виключними елементами в міжособистісному спілкуванні, на якого погляд, було нав'язування своєї думки, спроба маніпулювати свідомістю, керуватися своїми егоїстичними інтересами та емоціями, створювати конфліктні ситуації або небажання досягнути компромісу. Він умів зацікавити слухачів історичними подіями, розповідями про життя неординарних осіб минулого.

У 1960 р. Роберта Йосиповича призначено на посаду завуча загальноосвітньої школи № 15, а з 1961 р. загальноосвітньої школи № 32 [2, с. 2.]. Саме в цей період хрущовської «відлиги» науковець набуває чіткого бажання написати дисертацію з боністики. Обравши для наукового дослідження період 1918-1925 років, учений цілком реально розумів із якими труднощами йому прийдеється зіткнутися при розробці даної теми. Головна проблема полягала в тому, що в архівах України майже не збереглося

матеріалів по грошовому обігу 1918-1925 рр., багато архівних фондів та документів загинули в роки Великої Вітчизняної війни, а тих, що вціліли, було зовсім недостатньо. Труднощі спіткали науковця ще й у тому, що в Україні відсутня єдина, повна (генеральна) колекція вітчизняних паперових грошових знаків та бон. Ці матеріали розсіяні як по державним музеям та архівам усього Радянського Союзу, так і по особистим колекціям.

Кропітка дослідницька робота надихнула історика на створення обласного товариства нумізматики та боністики при Чернівецькому обласному товаристві охорони пам'яток історії та культури. Із 1966 до 1976 р. Тхоржевський був незмінним головою його правління. За час роботи на цій посаді (на громадських засадах) організував 110 народних та шкільних музеїв, секцій та гуртків нумізматики, створив п'ять лекторських груп, влаштував значну кількість тематичних виставок обласного, міського та районного масштабу, розгорнув широку науково-публіцистичну діяльність. Завзято співпрацював із місцевими газетами «Радянська Буковина» та «Зориме Буковиней», де вів ним же започатковану постійну рубрику «Устами колекціонера». Встановив контакт із публіцистичними та науковими журналами республіканського масштабу: «Український історичний журнал», «Вісник Київського держуніверситету», «Московський бонист», «Мініатюра», де друкував аргументовані, широкомасштабні статті, аналізуючи та встановлюючи автентичність та вірогідність паперових грошових знаків та бон 1917-1925 рр.

У 1970 р. за плідну та багатогранну роботу нагороджений дипломом І ступеня та медаллю «За активну роботу з охорони пам'яток Великої вітчизняної війни 1941-1945 рр.» [2, с. 3].

Не пасуючи перед складнощами життя, в 1975 р. при Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка захистив дисертацію «Паперові знаки і бонни як історичне джерело з історії Української РСР періодів громадянської війни та відновлення народного господарства 1918-1925 рр.», на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Випереджаючи час і радянсько-політичні стереотипи 70-х років, науковець сміливо відстоював позицію, що сутність грошей змінюється залежно від способу виробництва, який вони обслуговують. Гроші пронизують не лише теорію та практику економічних процесів на макрорівні. Вони є тією реальністю, яка породила в суспільстві двояке ставлення до них. З одного боку, люди ставляться до грошей як до засобу досягнення своїх цілей, з іншого – вони самі є метою людських прагнень. Ось чому проблема грошового обігу повинна перебувати в центрі наукової уваги не тільки істориків та економістів, а й психологів, соціологів та філософів.

Для написання дисертаційної роботи Роберт Йосипович дослідив грошові знаки багатьох архівів та музеїв, а саме: Житомирського краєзнавчого музею (відділ фондів, розділ «Дензнаки»), Закарпатського районного музею в Берегові «Будинок дружби», Запорізького краєзнавчого музею (відділ фондів, розділ «Паперові гроші»), Київського державного

історичного музею УРСР («Паперові гроші»), Кіровоградського державного архіву, Московського державного історичного музею (відділ фондів, розділ «Паперові грошові знаки»), Миколаївського краєзнавчого музею, Одеського історико-краєзнавчого музею (фонд № 19086-19272), Сумського краєзнавчого музею («Паперові грошові знаки»), Чернівецького краєзнавчого музею («Паперові грошові знаки»). Також були використані бони з особистих колекцій автора та колекції київського боніста Ю. К. Якубенко та кримського колекціонера Д. Д. Мухина. Додав до роботи альбом грошових знаків, які були в обігу в 1918-1925 рр. та таблиці, що ілюстрували найважливіші положення дисертації [3].

Науковий керівник кандидатської роботи Тхоржевського, відомий учений, доктор історичних наук, професор В. І. Стрелецький, офіційні опоненти – доктор історичних наук Н. Ф. Котляр та кандидат історичних наук В. Ф. Солдатенков оцінили роботу дослідника як одну із найбільш фундаментальних праць з історії грошового обігу на території України, якої за своїм змістом та масштабами ще не було представлено в науковому світі радянських часів.

Наступили часи «брежнєвського застою», ідеологічної реакції. Наука була повністю зажата в комуністично-ідеологічних тисках. Потрібна була велика душевна стійкість, щоб вистояти, не перейти на фальшивий науковий голос. Нові соціальні обставини, новий життєвий досвід та внутрішній природний розвиток спонукали Роберта Йосиповича в 1976 р. перейти на роботу до Кишинівського державного педагогічного інституту імені І. Крианге. За час роботи в цьому закладі історик підготував монографію «Боністика в школі», ряд наукових статей, методичних посібників, встановив творчу спілку з республіканським меморіальним музеєм імені Г. Котовського, став провідним лектором товариства «Знання» [2, с. 3].

У 1977 р. вчений запрошений у якості старшого викладача кафедри всесвітньої історії до професорсько-викладацького складу Миколаївського державного педагогічного інституту ім. Белінського. Йому запропоновано прочитати лекційний курс із нової та новітньої історії Азії та Африки та історичного краєзнавства.

Вплив Тхоржевського на студентську молодь був величезний. Його лекції завжди викликали жвавий інтерес, бажання слідувати за його кроками дослідницької діяльності, досліджувати ще не вивчені стежки архівних сховищ. Він залюбки передавав досвід свого морального пошуку людської самоудоскональності. Визначним у цьому процесі Роберт Йосипович уважав етап осмислення свого відношення до вищих цінностей, відсутність самозакоханості, гордині та спроб створити ідеал із самого себе, розуміння своєї недосконалості та рішучість боротися зі своїми недоліками, постановка більш високої мети.

У Миколаєві історик продовжував напружено працювати, проте, публікувався мало. Істотно змінилися його погляди на основні історичні події як російської, так і української історії, що йшло урозріз із ідеологічними пристрастями тих років. Однак у

суспільстві вже відчувалося наближення часів гучної перебудови, у травні 1980 року науковець вирішує переїхати до міста Тернополя. На хвилі нових історичних подій історик мріяв внести свій науковий вклад у процес виховання нової інтелектуальної еліти. Активізувавши наукову цілеспрямованість та багаж набутих знань із боністики, Тхоржевський видав під грифом Міністерства освіти України «Методичні вказівки, статистичні і наочні матеріали для вивчення студентами емісій і обігу паперових грошей і їх сурогатів 1917-1961 рр.» (1982) та ґрунтовний підручник «Вітчизняна боністика» (1988) [4]. Ці праці і досі відіграють значну роль у формуванні нової генерації українських фахівців з економіки та банківської справи.

Поворотним пунктом наукового життя Роберта Йосиповича став 1995 р. При Інституті української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського дослідник захистив дисертацію «Паперові грошові знаки, бони як історико-економічне джерело та об'єкт боністики (1917-1925 рр.)» на здобуття звання доктора історичних наук [5].

Остаточно сформовані на цей час ідейно-світоглядні позиції та погляди на характер історичного процесу дозволили йому по новому заглибитися в досить складний історичний час державотворчих процесів України. Досліджуючи паперові грошові знаки і бони, за допомогою методів геральдики, хронології, метрології, вчений відокремив методіку джерелознавчої критики бон, яка проводилася з урахуванням кризового, тимчасового, недержавного та незагальнообов'язкового характеру цих емісій, від методики джерелознавчої критики грошових знаків. Визначив перелік проблем історичної науки, в яких паперові гроші та бони можуть бути використані як історичні джерела, зокрема: історія місцевих кредитних та товарно-грошових відносин, історія фінансової діяльності органів місцевого самоврядування, історія фінансово-розрахункової діяльності кооперативів, питання матеріально-грошового забезпечення робітників. Учений увів до наукового обігу понад 240 екземплярів паперових знаків та бон.

Після захисту докторської дисертації Тхоржевський зосередився на науковій роботі, розробляв малодосліджені теми: «Грошова реформа на Україні часів державного суверенітету та незалежності», «Паперові гроші організації українських націоналістів (ОУН) та української повстанської і армії (УПА) 1941-1952 рр.». Йому належить значна роль у вихованні плеяди сучасних українських істориків, серед яких Г. В. Сапожник і Г. М. Маковецька, які успішно захистили дисертації з боністики та продовжують працювати у Тернопільському державному економічному університеті [6].

Однак виснажлива наукова праця й надмірне емоційне переважання негативно відобразилося на стані здоров'я вченого. Лікарями був поставлений невтішний клінічний діагноз: ІХС: Стенокардія напруги, стабільна форма, ІІІ функціональний клас.

Недостатність кровообігу ІІ-А ступеня. Незважаючи на хворобу, Роберт Йосипович і надалі завзято працює, але тепер це були в основному науково-публіцистичні статті.

У вересні 2001 р. Роберта Йосиповича не стало.

Залишений науковий спадок уражає своєю масштабністю та багатоспекторністю. Тхоржевський був автором більш ніж 180 робіт із боністики та нумізматики, основними з яких (окрім дисертаційних, науково-популярних та вищезгаданих) вважаються: «Національні паперові гроші України» (1992 р.), «Нариси історії грошей в Україні» (1999 р.), «Нариси історії паперових грошей на Тернопільщині ХХ ст.» (2000 р.) в співавторстві с Г. Марковецької. «Нариси історії паперових грошей в Галичині першої чверті ХХ ст.» (1996 р.) [7].

Згідно з теорією (Е. Богардус), коли природа лідерства пояснюється видатними якостями особи, такими як розум, тверда воля, цілеспрямованість, організаторські можливості, компетентність [8, с. 19] та теорії конститuentів (Ф. Стенфорд), коли лідерство розглядається як наявність послідовників, активістів, осіб, що підтримують наукові результати лідера, Роберт Йосипович є дійсним соціально-науковим лідером у галузі нумізматики та боністики. Він зумів по новому переосмислити чинники, події, факти, фрагменти, заради активізації історичної свідомості нашої молодшої держави.

Існують різні класифікації типів лідерів. Однак, у нашому випадку викликає інтерес до класифікації лідерів, запропонована М. ДЖ. Херманн. Вона виділила чотири збірних образи лідера: прапороносця, служителя, менеджера та пожежника. Лідер-прапороносець характеризується приналежністю, власним баченням дійсності, спроможністю захопити маси. Лідер-служитель є виразником та послідовником своїх наукових ідей. Лідер-менеджер характеризується умінням привабливо донести свою програму. Лідер-пожежник відрізняється спроможністю швидко вирішувати виникаючі складні проблеми, що виникли [9, с. 13].

На наш погляд, усе це було акумульовано в Тхоржевського, хоча сам Роберт Йосипович не відносив себе до когорти соціально-наукових лідерів. Його скромний та сором'язливий характер дозволяв йому вважати себе лише «слугою» у вічному «храмі» науки. Адже, достовірно відомо одне, що багатовікова історія людства складається з розповідей про діяння окремих незвичайних особистостей, які плекали та успішно здійснювали свої наукові задуми.

На кожному повороті своєї нелегкої долі, історик залишався завжди вірним своїм принципам, переконанням та вибраному науковому шляху. Його неабияка цілеспрямованість та наполегливість допомогли органічно увійти до наукового життя України, здобути авторитет визначного фахівця з боністики та нумізматики, стати фундаментуючим джерелом у каталогізації та систематизації матеріалів із радянської боністики.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Мельникова С. Основные направления анализа лидеров // Вопросы психологии. – 1991. – № 3.
2. Особиста справа Тхоржевського Р. Й. – Архівосховище Миколаївського державного університету ім. В. Сухомлинського
3. www.nbu.gov.ua. Автореф. дис. кандидата істор. наук. Електронний ресурс.
4. www.wikipedia.org
5. www.nbu.gov.ua. Автореф. дис. д-ра істор. наук. Електронний ресурс.
6. <http://kuhttp.cc.ukans.edu/history/>
7. <http://www.thehistorynet.com>
8. Малахів В. Інтелігенція та еліта: становлення в сучасній Україні // Політична думка. – 1994. – № 3.
9. Вовканич С. Еліта – найбільш конвертована валюта // Віче. – 1997. – № 5.

Рецензенти: Дарієнко В. М., д.і.н., професор Херсонського економіко-правового інституту;
Маврін О. О., к.і.н., доцент, заступник директора Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України.

© О. Ю. Балягузова, 2011

Стаття надійшла до редколегії 26.01.2011